

Antropologická problematika zaujíma medzi filozofickými disciplínami špeciálne postavenie. V nijakom prípade ju nemožno stavať do jedného radu s takými tradičnými oblasťami filozofického bádania, ako je napríklad logika alebo etika. Ani paralela so psychológiou alebo sociológiou by nebola na mieste. O filozofii človeka ako o špeciálnej disciplíne možno hovoriť až v dvadsiatom storočí, aj keď filozofické stavenie otázky o človeku je staré ako filozofia sama. Dnes, keď sa stopujú korene a hľadajú fázy vývinu filozofických názorov o človeku a jeho postavení vo svete, hovorí sa o antickom, stredovekom a novovekom obraze človeka. V čom vidieť príčiny toho, že v dvadsiatom storočí neostalo pri ojedinelých úvahách, ale že vznikla celá špeciálna disciplína s rozsiahlym pracovným programom? Predovšetkým azda v tom, že filozofia nemohla nereagovať a neodpovedať na prudký proces objavovania nových aspektov človeka v najrozličnejších prírodných a spoločenských vedách. Celé to množstvo poznatkov, ku ktorým dospeli biológia, psychológia, etnológia, sociológia, všetky historické vedy a iné bolo potrebné preskúmať z hľadiska ich filozofickej relevantnosti. Rozvoj vied na sklonku devätnásteho storočia a v dvadsiatom storočí od základov rozrušil všetky tradované obrazy o človeku, o jeho postavení vo svete a v dôsledku toho ťažko otriasol ľudským uvedomením si a reflektovaním seba i moderného sveta.

Tu prichádzame k ďalšiemu a rozhodujúcemu faktoru. Nielen rozvoj vied, ale aj jeho plod, vedeckotechnická revolúcia a s ňou korešpondujúca závažná premena súčasného sveta vytvorili a i naďalej vytvárajú úplne ojedinelú konšteláciu človeka a jeho sveta. To prináša so sebou nevyhnutnú potrebu skúmať a riešiť staré, ale aj špecificky nové filozofické otázky a problémy. Preto filozofické uvažovanie o človeku nie je a nemôže byť doménu

tej-ktorej filozofie, toho alebo iného filozofického smeru. Predstavuje aktuálny nárok na filozofiu vôbec, najmä však na filozofiu bazírujúcu na vedeckomaterialistickom poznaní sveta ako objektívnej reality. A keďže ide o obraz človeka a o poznanie jeho pozície v univerze, mohli na jej rozvoj vplývať rozvinuté projekty celku ľudského bytia, hoci ich vytvorili takí rozporní myslitelia, ako Pascal a Feuerbach, Herder a Nietzsche, Kierkegaard a Marx.

V poslednom desaťročí zaujal výskum filozofickej problematiky človeka svoje pevné miesto aj v marxistickej filozofii. Prudká premena moderného sveta i spoločnosti v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie vyvolala nevyhnutnú potrebu podrobiť túto oblasť problémov špeciálnemu skúmaniu. Koncom roku 1969 vydal Filozofický ústav v Moskve zborník prác kolektívu sovietskych autorov k problému človeka v súčasnej filozofii.¹ V predslove k predkladanému zborníku sa píše: „Mimoriadne úlohy a ťažkosti našej prelomovej historickej epochy s nezvyčajnou ostrosťou stavajú otázku o človeku, o jeho bytosti a jej hodnote, jeho úlohe a mieste v spoločnosti, jeho slobode a tvorivej aktivite. Život sám vyzdvihuje úlohu filozofického chápania podstaty človeka a jeho konania v súčasných spoločenských systémoch, nevyhnutnosť skúmať tak zákonitosti samých spoločenských systémov vcelku, ako aj špecifické formy vlastného konania individua, jednotlivca, jeho subjektívno-tvorivých a duchovno-vôľových prejavov”.

Možno povedať, že sovietski filozofi pristupujú k týmto úlohám nesmierne seriózne a zodpovedne. Svedectvom je zborník, ktorého podklad tvoria materiály zo

¹ *Problema človeka v súčasnej filozofii*. Izdatelstvo „Nauka”, Moskva 1969.

sympózia „Človek v socialistickej a buržoáznej spoločnosti”.

Zborník je rozdelený na dve časti. Prvá predstavuje pokus o marxistickú koncepciu človeka, druhá je venovaná kritike a hodnoteniu šiestich moderných nemarkxistických teórií človeka. Autori jednotlivých statí rozoberajú svoje problémy a polemizujú s inými koncepciami na základe dôkladného a iste dlhodobého štúdia s imponujúcou znalosťou existujúcej súčasnej i historickej literatúry. Ich prejav je kvalifikovaný a fundovaný, čo, žiaľ, u nás o mnohých článkoch a prácach z tejto oblasti nijako nemožno tvrdiť.

Pri polemike s nemarkxistickými koncepciami treba kladne hodnotiť konkrétny rozbor jednotlivých názorov, ktorý uchránil autorov pred tým, aby sklzli do mútnych vôd všeobecnej, skôr akoby emocionálne ladenéj negácie a umožnil im citlivo rozlišovať medzi pozitívnymi a negatívnymi myšlienkovými podnetmi. Súčasne sa opäť raz potvrdilo, že volený, prirodzene prácnejší postup omnoho hlbšie a výraznejšie vyjaví základnú ideovú diferenciáciu a umožní vypracovať pevnejší, lebo podloženejší, principiálny postoj. V tejto súvislosti treba azda podotknúť, že takáto náročnosť sa v súčasnej sovietskej filozofii stáva samozrejmosťou.

V rozsiahlej úvodnej rámcovej štúdii *Na cestách filozofického poznania človeka* B. T. Grigorian rozoberá príčiny, ktoré spôsobili, že filozofické uvažovanie o človeku sa stalo v súčasnosti nevyhnutné. Upozorňuje a považuje priam za signál, ako rýchlo včlenil do svojho učenia problematiku človeka aj smery, ktorých orientácia bola od nej diametrálne vzdialená. Prirodzene si uvedomili, že ignorovaním takých závažných a aktuálnych problémov by sa sféra ich vplyvu veľmi obmedzila. Naproti tomu pri vedeckomaterialistickej filozofii spočíva antropologický aspekt v samých základoch Marxovho učenia, na čo môže naša filozofia v súčasnosti veľmi plodne nadväzovať. Dôkazom toho sú aj príspevky autorov zborníka.

Grigorian sa zamýšľa nad metodologickými postupmi i nad kritériami pri hodnotení jednotlivých minulých i súčasných projektov ľudského bytia. Pri pomerne podrobnej analýze historického vývinu filozofických názorov o človeku dospieva k záveru, že je potrebné deliť ich principiálne na subjektivistické a objektivistické. Súčasne však varuje pred mechanickou zjednodušenou klasifikáciou a hodnotením, pretože filozofické myslenie 20. storočia je natoľko zložitá, že skoro v každom učení možno vydifferentovať rozdielne zložky alebo prvky, pričom v oblasti problematiky človeka väčšinou práve subjektivisticky orientované učenia boli nositeľmi progresívnych myšlienok. Autorovi ide skôr o základnú orientáciu, sám charakterizuje filozofické myslenie o človeku ako prevládajúco subjektivistické, čo vyplýva do určitej miery aj zo samého objektu skúmania. Uznáva nespornú zásluhu subjektivistickej filozofie v tom, že obrátila záujem od abstraktno-apriórnych systémov ku konkrétnemu ľudskému individu, k jeho reálnej existencii a usilovala sa nájsť v ňom podstatu ľudskej slobody a tvorivej ľudskej činnosti. Práve tieto učenia často predstavujú svojrázny protest proti zotročeniu ľudskej osobnosti v kapitalistickom spoločenskom systéme, usilujú sa pochopiť podstatu uvedomelej ľudskej činnosti, vysvetliť subjektívno-činnostnú stránku historického tvorenia. Bez ohľadu na správnosť riešení, aké navrhujú, vyznačujú sa cennými humanistickými ideálmi.

Za základný a rozhodujúci nedostatok subjektivistických nemarkxistických modelov človeka treba považovať, že pri úsilí o individualizovanie človeka absolutizujú tento moment, a tak dospievajú k jeho ahistorickému jednostrannému chápaniu, že človeka vytrhujú a izolujú zo sociálnych, teda aj historických relácií. Tým prakticky vytrhujú človeka zo sveta, v ktorom žije, ale aj z bytia vôbec, ak ho chápeme ako objektívnu realitu. Správnosť a prítlačivosť niektorých momentov a vý-

povedí napríklad existencializmu však ľahko môže spôsobiť nekritický vzťah k jeho subjektivistickej koncepcii človeka. Nedávna absencia marxistickej filozofie na poli skúmania človeka skoro vytvorila situáciu, keď sa filozofický individualizmus a subjektivismus v západnej filozofickej literatúre začal priam stotožňovať s filozofiou človeka vôbec a že naopak iba tej teórii človeka sa priznával nárok na platnosť, oprávnenosť existencie v konkrétnom filozofickom systéme, ktorá obsahovala prvky súčasného individualistického modelu človeka.

Marxizmus, naproti tomu, chápe výnimočnosť ľudského individua, individuálneho tvorenia nie ako asociálnosť, ale v zmysle jeho vnútornej hodnoty a neopakovateľnosti. Takto chápaná individualita ľudského bytia určuje aj jeho sociálnu závažnosť a jeho pozíciu nielen v rámci univerza ako objektívnej reality, ale aj vzhľadom na historický vývin a medziludské relácie. Práve rozvoj individuality pri tvorení hodnôt treba, píše Grigorian², považovať za najdôležitejšiu podmienku opravdivého kolektivismu.

Jadro zborníka tvoria príspevky venované pozitívnemu riešeniu filozoficko-antropologických problémov z pozície vedec-komaterialistickej filozofie. Ide o štúdie G. S. Batiščeva, A. K. Možejevovej, O. G. Drobnického, I. F. Balakinovej a A. G. Myslivčenk. Autori venovali svoje štúdie rozpracovaniu jednotlivých aspektov marxistickej koncepcie človeka. Tomuto charakteru sa vymyká svojím rozsahom i zameraním práca G. S. Batiščeva, ktorá predstavuje zaujímavý pokus o pomerne celostný náčrt marxistickej teórie človeka, o syntetický pohľad na problematiku zo zorného uhla činnostnej (dejateľnostnej) podstaty človeka ako filozofického princípu. Každý takýto pokus sa na danom stupni riešenia vystavuje mnohým úskaliam, čo si Batiščev uvedomuje, lebo sám ho navrhuje považovať za nehotový, iba za podklad pre ďalšiu prácu.

Autor operajúc sa o práce Marxa a

Engelsa vychádza zo základného predpokladu, že pre marxizmus, ktorý je dedičom celého progresívneho myšlienkového bohatstva minulosti a ustavične si kriticky osvojuje všetky výdobytky historického a moderného myslenia, mala otázka, kto je človek? odjakživa fundamentálny význam. Preto sa marxistická koncepcia človeka nemôže stotožniť so scientistickým ontologizmom, nárokJúcim si poznanie „mimoludského“ sveta a skúmajúcim človeka len ako podradnú časť tohto sveta, ako objekt medzi objektami, bez ohľadu na jeho špecificky ľudský činnosťný proces osvojovania si sveta. Tak isto sa nemôže stotožňovať s antropologizmom, riešiacim humanistické problémy pomimo a bez vzťahu ku dialektike skutočnosti, vzdialeného od pochopenia činnosťného procesu premeny dialektiky prírody na dialektiku myslenia, na obsažnú logiku, s antropologizmom, skúmajúcim človeka izolovane od jeho koreňov, vedúcich cez históriu kultúry až k univerzálnym prírodným určeniam. Oba tieto trendy predstavujú navzájom sa doplňajúce, ale i navzájom sa vyvolávajúce stránky toho istého omylu, ktorý vyplýva z nepochopenia skutočnosti, že *človek „žije svetom“*. Batiščev zastáva názor, že „univerzálne všeobecné určenia možno skúmať len ako historický prisvojované človekom a že budú — podľa toho nakoľko sú takto osvojené — »rozmermi« ľudskej činnosti... Preto nemožno chápať substanciálnosť... ak nevidíme proces premeny sveta v neustále narastajúcej miere na vlastníctvo človeka ako subjektu činnosti“.³ Riešenie najhlbších tajomstiev „mimoludského“ sveta sa realizuje v činnosťnom procese jeho prisvojovateľsko-tvorivého „poľudšťovania“ a otázka o človeku preniká a určuje „spôsob stavania *bez výnimky všetkých* podstatných vlastných filozofických problémov“.⁴

Z tohto zorného uhla sa autor usiluje

² Tamtiež, 66.

³ Tamtiež, 75, 76.

⁴ Tamtiež, 76.

rozborom dialektiky ľudského konania, odcudzenia človeka a humanistickej revolúčnosti o riešenie 1. problému substančialnosti subjektu z hľadiska predmetnej ľudskej činnosti neustále predpokladajúcej a súčasne rušiacej svoje hranice; 2. problému ľudskej slobody v dialektickom pohybe medzi pólmí slobody ako súladu s nevyhnutnosťou a slobody len napriek nevyhnutnosti. Táto dialektika vyvoláva problém tvorenia ako proces vytvárania principiálne nových možností vo svete kultúry; 3. problému voľby a zodpovednosti. Človek je človekom iba natoľko, nakoľko je produktom minulosti, produktom dejín spoločnosti a prírody. Tak isto však človek môže byť skutočne, teda aktuálne a nie potencionálne človekom iba potiaľ, pokiaľ tvorí sám seba. Z toho vyplýva problém kultúrno-historickej osobitosti a sociálnej determinácie ako činnostnej determinácie prostredníctvom produkovania cieľov, prostredníctvom tvorenia ideálno-anticipovanej budúcnosti.

Jediné správne riešenie týchto problémov vidí Batišče v dialektickej syntéze, ktorá vyjaví aj konkrétnosť činnostnej podstaty človeka. V nijakom prípade ho nemožno dosiahnuť voľbou medzi tézou a antitézou, absolutizovaním jednej z nich. V tomto ohľade musíme s Batiščevom súhlasiť.

Štúdia A. K. Možejevovej má historický charakter a je venovaná podrobnej analýze vývinu Marxových názorov na subjekt historického procesu. Práca predstavuje prehľad týchto názorov, počnúc polemikou s Heglom v doktorskej dizertácii až po posledné diela.

Problém vzťahu biologickej a spoločenskej povahy ľudského subjektu sa v 20. storočí dostáva do novej špeciálnej polohy. Rozličné vedy o človeku majú rozdielny vzťah k spoločenskému predmetu ako produktu ľudského subjektu. Úlohu i možnosti filozofie pri skúmaní prírodného a sociálneho aspektu človeka, pri chápaní tvorenia spoločenského predmetu ako duchovnej a materiálnej činnosti podáva

v príspevku o prírode a hraniciach sféry spoločenského bytia človeka O. G. Drobnickij.

V poslednom období sa v sovietskej filozofickej literatúre mnoho diskutuje o pojmoch individuum (individ) a osobnosť (ličnosť), hlavne o opodstatnení ich používania, o vymedzení ich obsahu, o ich vzájomnom vzťahu. V rámci tejto diskusie sa objasnila tendencia chápať pojem osobnosť v zmysle vyjadrujúcom sociálny obsah človeka v jeho individuálnej forme. Pojem individua, by mal vyjadrovať na rozdiel od pojmu osobnosť nielen spoločenské, ale aj biologické špecifikum človeka. Pritom však v marxistickej filozofii predstavujú oba pojmy rozličné aspekty jedinej spoločenskej podstaty človeka, na rozdiel od západnej filozofie, kde predstavujú dva protirečivé spôsoby ľudského bytia — sociálne a asociálne. I. F. Balakinová skúma vo svojej štúdiu problematiku individua a osobnosti v odcudzenej spoločnosti. Pri rozbere rozporného procesu formovania osobnosti, „rozštiepeného“ ľudského bytia v antagonistickej spoločnosti, dochádza k záveru, že skutočná premena každého individua na všestranne rozvinutú osobnosť si vyžaduje premenu samého bytia individua. „Kým individuum bude predstaviteľom nejakej určitej spoločenskej sily (hoci progresívnej), a nie predstaviteľom celého ľudstva, také podmienky v plnom zmysle slova ešte neexistujú. Aby sa človeku vrátili ľudské atribúty imanentné jeho bytosti, treba ľudštit podmienky jeho existencie.“⁵

Časť zborníka venovaná koncepciám človeka v buržoáznej filozofii nebola zostavená systematicky, podľa nejakého princípu. Výber šiestich nemarxistických koncepcií od autorov T. A. Kuzmina, B. A. Karpušina, R. M. Gabitovovej, L. N. Mitrochina, L. A. Šeršenka a M. V. Želnova bol zrejme určený skôr záujmovou špecializáciou prispievateľov než cielavedomým mapovaním. Iba tak možno vy-

⁵ Tamtiež, 246—247.

svetlil, že chýbajú rozbory takých známych projektov človeka, ako napr. Heideggerov (hoci Heideggerove filozofické záujmy sa orientujú iným smerom), alebo učenie takzvanej filozofickej antropológie, odvodzujúce svoj pôvod od Schelera cez Müllera až po Rothackera. V zborníku sa k analýze troch existencialistických projektov: Sartrovho (spolu s Freudom), Marcelovho a Jaspersovho, pripájajú rozbory modelov človeka v protestantskej a neotomistickej náboženskej filozofii súčasne so skúmaním antropologickej problematiky v americkom personalizme.

Tieto kritické analýzy predstavujú cenný prínos tak ku marxistickému skúmaniu západnej filozofie, ako aj k rozpracova-

niu vedeckomaterialistickej filozofie človeka. Ide v nich v plnom zmysle slova o konfrontácie, a to o konfrontácie na vysokej odbornej i ideovej úrovni. Obzvlášť treba hodnotiť vecný, realistický ráz analýz, ktorý poskytne čitateľovi solídny obraz o skúmaných teóriách, ale aj o pozícii autora.

Vcelku možno zborník hodnotiť ako významný krok pri rozpracovaní marxistickej filozofie človeka. A ak sa aj niektoré čiastkové formulácie v ďalšom vývoji ukážu ako problematické, dnes sú jednoznačne konkrétnym podnetom pre konkrétnu prácu.

E. Bodnárová

ŠTÚDIA O ŽIVELNOSTI A UVEDOMELOSTI

Rozpracúvanie jednotlivých kategórií marxistickej filozofie je nevyhnutným predpokladom poznávania skutočnosti a v konečnom dôsledku jej ovládania: základné a najvšeobecnejšie pojmy filozofie odrážajú jej podstatné stránky. Toto rozpracúvanie musí, pravdaže, brať do úvahy vývinové hladisko a historické formy skúmaných kategórií musí chápať v súvislostiach neustálej zmeny ich významu a vzájomných vzťahov. Nazdávam sa, že toto základné stanovisko je charakteristické i pre monografickú štúdiu Vladimíra Seilera, venovanú problematike chápania dôležitých kategórií historického materializmu — živelnosti a uvedomelosti.*

V úvode si autor vytýčil úlohu „prekročiť tradičný horizont kategórií živelnosť a uvedomelosť, ako sa vytvoril v marxizme na prelome storočí“ a obidve kategórie chce skúmať predovšetkým ako „kategórie dejinného determinizmu, ako kategórie filozofie dejín“ (s. 10).

Kniha sa skladá z dvoch rozsiahlych častí; v prvej, nazvanej *Špecifickosť spoločenskej zákonitosti* V. Seiler analyzuje

východiskové pojmy, dôležité pre interpretáciu kategórií živelnosť a uvedomelosť a zaoberá sa i kritikou niektorých nesprávnych filozofických interpretácií kategórie spoločenskej zákonitosti (vyvracia antropomorfné interpretácie zákonitosti, mechanistické predstavy o zákonitostiach ako pôsobiacich silách, zaoberá sa otázkou, či môže jestvovať činnosť, ktorá je „v súlade“ alebo „nie v súlade“ so zákonitosťou, problematikou zákona ako tendencie, názormi o tzv. automatickom pôsobení spoločenských zákonitosti a pod.). V prvých kapitolách — a príležitostne i v nasledujúcom texte — venuje autor hodne miesta najmä problematike identity, resp. diferencovaniu medzi živelnosťou a objektivnosťou. S týmto problémom sa stretávame i v druhej časti knihy, keď autor skúma vzťah živelnosti a uvedomelosti (v robotníckom hnutí) v súvislosti s pojmom

* Dr. Vladimír Seiler, CSc., *Živelnosť a uvedomelosť — kategórie filozofie dejín* (K problematike dejinného determinizmu), Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1969; strán 224, angl. resumé.